

25.8.83

FRÅN VÅNHUSET till Kaparkullen går vandringen i dagens språktext, där prof. Thors hinner med att besvara en bunt blandade läsarfrågor som nått honom på sommararbetet "i österbottniska Oravais".

En person från mina hemtrakter i Österbotten frågar, vad ordet **vånhus** har för ursprung. I den formen ser ordet kanske främmande ut. Det betyder "ett förrum i en kyrka, genom vilket man kommer till det egentliga kyrkorummet".

Betydelsen visar att det dialektala **vånhus** motsvarar riksspråkets **vapenhus**, som ju också avser "förrum i en kyrka". I gammal tid var det vanligt att männen bar med sig vapen, t.ex. svärd. Kyrkorummet var heligt: i det fick vapen inte medföras. De lämnades därför i vapenhuset.

Trots att **vapenhus** i egentlig mening bara har funnits i mycket gamla kyrkor, lever namnet kvar. Formen **vånhus** är en lätt förändring från det **våknhus**, som är bevarat i åtskilliga dialekter, t.ex. i Sverige och som innehåller den gamla formen **vakn**, senare **våkn**.

En frågande har noterat flera exempel på en uttrycksform som han — enligt min mening helt med rätta — finner egendomlig. I dagstidningar har han funnit t.ex. svenska **Falun**, svenska **Lidköping**.

Det låter inte bra, utan verkligt osvenskt. (Förebilder finns i vissa utländska språk.) Vi talar ju inte om "svenska Falun", utan — om det faktiskt behövs — om **Falun** i Sverige, **Lidköping** i Sverige. Jag skulle — för att göra en parodi på uttrycken — säga, att "jag skriver det här i österbottniska Oravais och återvänder om några dagar till nyländska Helsingfors". Det visar måhända, hur onaturliga uttrycken är.

Vad har ordet **drista** för ursprung?", frågas det. **Drista**, som brukar förekomma med reflexivt pronomen: **drista sig**, förekommer mest som ett "finare" uttryck för "våga": "Jag dristar mig att framställa en anmärkning." Ordet

har tyskt ursprung och är närmast bildat till **dristig**, som är inlånat från det medellågtyska **dristisch**, en motsvarighet till den moderna tyskans **dreist**.

Medellågtyskan, hanseatköpmännens språk i de nordtyska städerna, hade ett väldigt inflytande på de nordiska språken. Det liknade svenskan betydligt mer än dagens tyska gör, och medellågtyska ord kom lätt in i svenskan. I dag är den moderna motsvarigheten, plattyskan, bara en dialektal språkform. Nutidens holländska liknar emellertid plattyskan ganska mycket."

"Är **tvingad** eller **tvungen** att föredra?", frågas det. — Om det är tal om att någon tvingar en annan att handla på ett visst sätt, så är **tvingad** den naturliga formen, t.ex. "Jag var tvingad av mina medtävlare att gå till exceptionella åtgärder." **Tvungen** är inte knutet till någon person som tvingar en till något. Man säger t.ex. "Jag kunde inte göra annorlunda, utan var tvungen att handla mot bättre veteande." "Vara härtill nödd och tvungen" är ett av gammalt, välkänt stående uttryck.

Till slut en ortnamnsfråga: "Hur skall namnet **Kaparkullen** i Vörå tolkas?"

Enligt min mening är namnet, som avser ett ställe i Rejpelt, den sydligaste byn i Vörå (ca 4 mil nordöst om Vasa) "Kapellkullen." Ordet **kapell** hade i gammal tid en biform **kapal** (Tonvikt på ka-, liksom **Kaparkullen** har). L-et var "tjockt", och det finns åtskilliga exempel på att "tjockt" l och r ersatt varandra under språkets utveckling.

Sakligt sett är det av vikt att komma ihåg att **Kaparkullen** ligger i en av de viktigaste byarna i Vörå: det förefaller naturligt att ett kapell byggts där i gammal tid.

Carl-Eric Thors

18.8.83

LIGGA PÅ ÅGA är en finlandism som fått komma med i Svenska akademiens ordlista — så numera kan vi ligga på åga utan språkliga samvetenskap. Prof. Thors utreder ågans rötter och övergår sedan till begreppen **glo** och **filea** osv. (Som för del skrivs just osv.)

"Man säger ju rätt allmänt i finlandssvenskan **ligga på åga**. Varifrån kommer ordet **åga**?"

Ligga på åga finner man numera i Akademiens ordlista, men under **åga**. Ordlistan meddelar att uttrycket är provinsiellt och finlandssvenskt och ger en förklaring av uttrycket **ligga på åga**: "orolig att inte vakna i tid eller med föresats att vakna i tid".

Ordlistans sammankoppling av **åga** med det allmänt svenska **aga** fordrar en kommentar. **Aga** "kroppslig bestraffning, stryk" är ursprungligen ett ord som började på kort a i uddljudet. Ett sådant ord blir normalt utsatt för förlängning av vokalen: det kortstaviga fornsvenska **aga** (ackusativ- och genitivform) blir det nusvenska **aga**, ett helt normalt ord med lång vokal i första stavelsen. Men det kunde hända att det första a-ljudet hade förlängts så tidigt, att det hann vara med i den medeltida utvecklingen av långt a till nutida å. Detta skedde likaså i orden **åker** och **åka**, som i fornsvenskan lydde **aker** och **aka**, tidigast med kort a i ordbörjan (och som f.ö. ännu lyder **ager** och **age** i danskan).

Aga och **åga** har alltså samma ursprung och grundbetydelsen var "fruktan". Den förklarar ju utmärkt **ligga på åga**. — F.ö. finns det en världsbekant släkting till **aga** och **åga**: det engelska, från nordiska språk inkomna **awe** "skräck, fruk-

tan", välkänt i avledningen **awful** hemsk, förfärlig".

"Varifrån kommer det ord **glo** som ingår t.ex. i **Glogatan** i Helsingfors centrum?"

Glo är ett vida spritt svenskt dialektord med betydelsen "mindre havsbukt, långgrund ställe"; en liknande utveckling från "grund vik till sankt ställe" finns hos vissa andra svenska ord såsom **mar**. **Glogatans** namn har således sitt ursprung i naturförhållandena i det centrala Helsingfors i gammal tid.

"I en rikssvensk tidskrift **Forskning** och framsteg skrivs **förkortningar** såsom t.ex., osv., mao. på följande sätt: t ex., o s v, m a o. alltså utan punkt och med tomrum mellan bokstäverna."

Jag anser inte att stavsättet (utan punkt, men med mellanrum i förkortningarna) är någonting att ta efter. Visserligen sparar man några nedslag vid maskinskrivning och tryckning, men i mitt tycke underlättar stavningen knappast läsningen.

Däremot är den nutida stavningen osv. i stället för o.s.v. en klar förbättring — det är en lättnad att inte behöva skriva tre punkter — och jag tror att det är lika lätt att läsa osv. som det var att läsa vår ungdoms o.s.v.

En dam tar upp ordet **filea** "skära kött för en filé" och konstaterar att hon i Helsingfors i sommar fått höra **filera**.

Jag anser att vi också här i landet skall hålla oss till det allmänt svenska **filea**. — Sammansättningen med **-bräde** om "ett bräde att filea på" skall helt enkelt heta **fileingsbräde**, tycker jag.

"Vilken är den svenska namnform som svarar mot finskans **Pihkova**?"

Den frågan utreddes nyss i en Dagboksnotis, men här kan än en gång konstateras att denna ryska stad på svenska skrivs **Pskov** och torde vara välkänd i svensk 1600-talshistoria. Namnet är en exakt transkribering av ryskans stavning.

I detta sammanhang kan nämnas formerna **Kiev** och **Charkov** för två andra ryska staders namn. Också de är exakta transkriberingar av de ryska stavningarna. De finska formerna **Kiova** och **Harkova** avviker mer än de svenska från det ryska stavsättet.

Carl-Eric Thors